

Березюк О.С. До проблеми формування етнодидактичних знань у сучасному педагогічному процесі // Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання: монографія / за ред. проф. О.А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 280-293.

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕТНОДИДАКТИЧНИХ ЗНАНЬ У СУЧАСНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Державною Національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття) пріоритетними напрямками реформування в системі освіти України визначено сформувати творчу особистість молодої людини, якій властивий високий рівень культури, духовності, інтелектуальні вміння та навички, фундаментальні знання тощо.

Саме знання як основа і творчості, і мислення, і діяльності, і професійного зростання особистості потребують нового підходу до самого процесу навчання, до змісту освіти, до витоків знань, умінь, навичок.

Адже в умовах глобальних та кардинальних змін в ідеології суспільства, в суспільному житті в цілому, і в системі освіти зокрема по-новому сприймаються не лише цілі освіти, а й самі знання, принципи їх побудови та технологія застосування.

Гуманізація сучасної освіти спрямована на підсилення тих положень вітчизняної та зарубіжної педагогіки, які зорієнтовані на повагу до особистості, яка здобуває певні знання.

У будь-яку історичну епоху, у кожному суспільстві накопичення особистістю певних знань зумовлене й укладом життя народу, соціально-культурними, соціальними-психологічними, соціально-педагогічними особливостями. Зокрема, соціально-педагогічний вимір соціалізації особистості представлений насамперед взаємозв'язком

педагогічного процесу із суспільними ідеалами освіченості, що забезпечує становлення соціальних якостей, знань, умінь, навичок особистості, її життєвої, соціо-культурної компетентності загалом.

Народна педагогіка – це емпіричні уявлення та погляди народу на життя, виховання та навчання нових поколінь, а також апробовані народом засоби і шляхи розв'язання основних навчально-виховних завдань. Без знання народної педагогіки не можна усвідомити національної системи виховання, розвивати національну школу.

Створені концепції національної школи відродження під керівництвом С. У. Гончаренка, П. Р. Ігнатенка, В. Г. Кузя, Ю. Д. Руденка, М. Г. Стельмаховича, Є. І. Сявакко і багатьох інших окреслюють шляхи її розвитку та визначають нові вимоги до підготовки вчителя, якому необхідно не тільки знати історію, культуру українського народу, а розуміти педагогічні основи народної мудрості, глибоко осмислити їх виховний потенціал.

Обізнаність у традиційно народних поглядах на мету, засоби виховання і навчання сприятиме збагаченню педагогічного процесу, вдосконаленню його змісту, організаційних форм, методів і прийомів.

Мета української етнопедагогіки полягає в формуванні готовності в молодого покоління до застосування надбань народної культури у повсякденній роботі та житті.

Мета визначає основні завдання етнопедагогіки як навчальної дисципліни, це і формування у молоді національної духовності, світогляду, характеру, формування системи знань з етнопедагогіки в єдності із знанням історії народу, його культури, етнографії, формування вмінь своєчасно актуалізувати етнопедагогічні знання та професійно використовувати їх у роботі з дітьми та молоддю, забезпечення роботи по спостереженню етнопедагогічних явищ, систематизації й аналізу фактичного матеріалу з етнопедагогіки [1].

Структура і зміст дисципліни «Етнопедагогіка» передбачають ознайомлення молоді з основними напрямками та проблемами української народної педагогіки. Велика увага приділяється особливостям трансформації української народної педагогіки в сучасних умовах, а також формуванню у молоді знань, практичних умінь та навичок по виявленню етнопедагогічних пам'яток та ефективному їх використанню.

Освоєння знань з етнопедагогіки стає набагато ефективнішим за умови використання різних форм навчальної роботи: ігрових (ділова, рольова гра, мікровикладання), дискусійних (диспут, полеміка, мозкова атака), конференцій, етнографічних експедицій, виховних годин, вечорів.

Засвоєння провідних положень і методичних схем етнопедагогіки організовується на широкій народознавчій основі, з максимальним використанням прийомів аналізу педагогічної сутності принципів, методів, засобів виховання та навчання, з максимальним наповненням новими та інтерпретованими знаннями.

Основою цьому може слугувати один із провідних компонентів етнопедагогіки – етнодидактика..

Попри очевидний емпіризм, етнодидактика утворює цілісну складну систему, наголошує Є. І. Сявакко, має свої принципи, методи, традиційні засоби, а особливою є народні знання [10].

Аналізуючи закономірності трансформації сучасної національної освіти в історичній перспективі, О. Я. Савченко виділяє основні її реформування, найскладніші які пов'язані саме з утвердженням етнокультурного вектору в цій структурі. А це, в першу чергу, передбачає систематизацію й узагальнення ідей народної педагогіки, розробку поняттєвого апарату етнопедагогіки, звертання до етнодидактики тощо [8].

У дослідженнях вітчизняних вчених Н. В. Лисенко, В. В. Кононенко, Л. В. Масол, Р. В. Скульського, М. Г. Стельмаховича, О. В. Сухомлинської та ін. доводиться

багатофакторністю впливу етнокультури, етнодидактики на зміст сучасної освіти, визначається їх особливе місце в стандартах освіти, розробляються нові психолого-педагогічні моделі формування особистості на засадах синтезу загальнолюдських та етнокультурних цінностей тощо [7].

Головною частиною й засобом застосування етнопедагогіки є її гуманітаризація. Дидакти В. А. Ситаров, В. В Краєвський, О. В. Хуторської та інші виділяють такі три аспекти освіти.

Перший аспект можна визначити як збільшення в системі знань про людину, людство і людяність, народознавчої та українознавчої основи, виділення цього у всіх навчальних предметах.

Другий аспект – нове якісне викладання гуманітарних предметів, застосування особистісно зорієнтованого підходу, завдяки якому навчання стає вихованням, чуттєвим та емоційним.

Третій аспект – гуманізація викладання негуманітарних предметів як певної частини загальнолюдської культури, формування емоційно-цінносної сфери, творчої особистості на основі поєднання освітніх галузей, формування соціокультурної компетентності [4].

Тому система всіх етнодидактичних знань має не просто гуманістичну спрямованість, а й культурологічну.

На всіх етапах розвитку людства та суспільства система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей особистості, формування її світогляду, моралі та поведінки, підготовку до суспільного життя, до праці проходила і певні етапи становлення.

Це залежало від різних чинників: соціально-економічних відносин, рівня розвитку виробництва, науки, техніки і культури, розвитку освіти та педагогічної теорії, мети і завдань виховання, які ставить суспільство перед освітою тощо.

В історії вітчизняної школи і педагогіки відомі різні підходи до визначення як змісту освіти, так і самих етнодидактичних знань. Так, наприкінці XVIII – у середині XIX ст. поширеною була так звана теорія формальної освіти, сутність якої полягала в тому, що недоцільно давати великий обсяг знань, оскільки особистість його не засвоїть, а потрібно давати матеріал, що розвиває розумові сили, мислення, уяву, пам'ять, здібності.

Етнодидактика на цьому етапі звертала увагу саме на зв'язок знань, умінь, навичок з фольклорним вихованням, на вірування, міфологію та демонологію, на астрономічні знання та народний календар, на використання основ провідних галузей народного господарства.

З розвитком капіталізму, потребою озброєння людей практично корисними знаннями, з'явилася й набула розвитку теорія матеріальної освіти, згідно з якою головним критерієм визначення знань є їх практичне значення, а не розвивальний характер. Прихильники цієї теорії вважали, що в процесі засвоєння практичних знань здійснюватиметься розвиток критичного мислення, і розумових здібностей дітей та молоді, відбуватиметься озброєння їх методами наукового пізнання.

На цьому етапі надзвичайно важливе значення має метод типологізації. В етнодидактиці, який через упорядкування й узагальнення знань та вмінь за певними ознаками (критеріями) емпіричного матеріалу забезпечує моделювання процесів і явищ етнопедагогічної культури шляхом ігнорування їхніми окремими специфічними рисами. Модель етнодидактики відображає її місце і роль у загальному культурному просторі народу. Наближеність етнодидактики до етнографії та етнології цілком логічно зумовлює доцільність використання їхніх методологічних прийомів при формуванні знань та вмінь.

Свій, цілком оригінальний підхід, виявив К. Д. Ушинський у трактуванні самої етнодидактики. Він вчив «розрізняти педагогіку в широкому розумінні, як серед знань потрібних або корисних для педагога, і педагогіку у вузькому розумінні,

як зібрання наук, спрямованих до однієї мети, і педагогіку у вузькому розумінні, як теорію «мистецтва, виведеного з цих наук» [12, с. 193]. К. Д. Ушинський вважав, що основою етнодидактики, хоча сам термін він і не вживав, а все узагальнював в народну педагогіку, є принцип народності, який ґрунтується на навчанні дітей рідною мовою, тобто школа повинна бути побудована на національних засадах.

У багатьох своїх працях учений активно використовував джерела етнодидактики: фольклор, етнографію, історію рідного краю, народознавство та ін. Лише в «Рідному слові» видатний педагог використав понад 500 прислів'їв, приказок, народних казок, пісень, скоромовок та ін. Казку К. Д. Ушинський назвав першою і блискучою спробою сформувати основи всіх знань [13].

Етнодидактичні знання на кожному етапі суспільного буття залежать від рівня розвитку науки та економіки, специфіки системи народної освіти певної країни. Відведеного на освіту часу, теоретичного та практичного значення окремих галузей науки в загальній системі людських знань, завдань суспільства й держави в галузі політики, економіки й виховання (соціального замовлення для системи народної освіти), рівня культурного розвитку тощо.

Тому велику роль тут відіграють народні знання, які по своїй суті теж складають основу етнодидактики, а потім і самої дидактики, їх культурологічна спрямованість. Адже педагогічна модель людської культури подається через призму певного соціального досвіду.

Формувати знання та вміння з етнодидактики – це означає вчити їх філософському осмисленню, тобто вчити розкривати внутрішні зв'язки та відносини між об'єктами реального світу.

Певну інформацію про народні знання, здобуті емпіричним шляхом зусиллями багатьох поколінь, можна дати при вивченні всіх інших дисциплін: на заняттях з математики – про народну математику, географії та астрології – про народну метеорологію, фізкультури – про народну медичну й дитячу субкультуру, тощо. Але, як писала

видатний український педагог Софія Русова, основою формування знань є рідна мова. Рідна мова є засобом розвитку розуму, дає певні уявлення, які зливаються з розумінням самих речей. За словами Софії Русової, мова повинна бути простою, ясною, але вона мусить бути й образною, барвистою, естетично збагаченою. Педагог вважала, що в національній школі діти мають вивчати стародавню мову свого народу та діалекти, в яких приховується дух народу, філологічна суть мови – її образність, краса, її місцевий фольклор, але на нього усе ж треба зважати як на діалект [6, с. 169].

Відповідно до етнопедагогічних, етнодидактичних концепцій знання будуються на таких основних структурних компонентах: досвід і, як фіксований результат – знання; досвід способів діяльності – уміння; досвід творчості; – поява нового; емоційно-ціннісні стосунки – особистісні орієнтації.

На зміст етнодидактичних знань впливають об'єктивні (потреби суспільства щодо людини, науки і техніки, що супроводжуються появою нових ідей, теорій та докорінними змінами в технологіях) та суб'єктивні чинники (політика панівних сил суспільства, методологічні позиції вчених, система освіти, розвиток культури, історико-педагогічні надбання тощо).

Процес модернізації змісту етнодидактичних знань є еволюційним, ґрунтується на врахуванні позитивного досвіду народу й водночас передбачає істотні зміни, які зумовлені сучасними тенденціями суспільства. Це і якісне оновлення етнодидактичних знань відповідно до пріоритетних цілей, які сформульовані світовим освітнім співтовариством (Міжнародним бюро освіти). Вони охоплюють цілісний розвиток особистості шляхом забезпечення зростання її розумового, етичного, естетичного потенціалу; підготовку до праці, формування активної ролі в економічному та громадському житті суспільства, поява успішної діяльності в умовах швидких змін технологій та мультикультурного суспільства; розвиток навичок наукового мислення,

критичного осмислення дійсності та навичок вирішення проблемних ситуацій.

Тому, якщо сучасна дидактика тісно пов'язана з філософією, психологією, анатомією, фізіологією, гігієною людини, кібернетикою та із іншими науками, стверджує В. І. Бондар, то етнодидактика ґрунтується соціокультурних, соціально-психологічних знань певного етапу [2].

Коло знань, які охоплює етнодидактика, широке. В «Українському педагогічному словнику» С. У. Гончаренко зазначає: «Джерелами народної педагогіки є твори фольклору з педагогічним змістом і спрямуванням, етнографічні матеріали, народні виховні традиції, ігри та іграшки, народні й молодіжні свята, досвід сімейного виховання тощо» [11, с. 226].

Є. І. Сявавко твердить, що саме народні знання утворюють цілісну складну етнодидактичну систему, яка має свої форми, принципи, методи, засоби [9, с. 43].

Етнодидактика за О. О. Вишневським відрізняється автономністю й природовідповідністю [9, с. 14], а її знання мають колективний характер творення, в якій відсутня чітка наукова термінологія, поряд з цінними, корисними знаннями можуть траплятися й нечуттєві, спотворені відомості тощо.

Що ж стосується застосування етнодидактики до формування сучасних дидактичних знань, то тут у контексті пріоритетних цілей освіти можна визначити такі головні засоби підвищення ефективності знань:

- забезпечення випереджаючого розвитку всієї системи освіти, її спрямованості на проблеми майбутньої постіндустріальної цивілізації; формування безперервної системи освіти;

- активізація гуманного та творчого начала в освіті, створення передумов для всебічного розвитку й саморозвитку особистості, індивідуалізації та диференціації навчання, переходу на особистісно орієнтовані педагогічні технології;

- формування комунікативних навичок, уміння співпрацювати у колективі, відповідальності за індивідуальні та колективні рішення;

- запровадження гуманістично орієнтованих методів інноваційного та розвивального навчання на основі використання перспективних інформаційних технологій;

- забезпечення більшої доступності наукових знань для населення планети через використання можливостей дистанційної освіти та самоосвіти із застосуванням інформаційних і телекомунікаційних технологій [5].

Це означає, в першу чергу те, що сучасні дидактичні знання використовуються на основі етнодидактики як культурологічний вектор змісту освіти.

Розгляд знань у соціально-педагогічному вимірі дозволяє виокремити культурологічний вектор у єдності мети освіти, її засобів та результатів, в тому наскільки учнівська та студентська молодь володіє досвідом людського життя і поза системою освіти, наскільки вона життєво компетентна, соціалізована, соціально адекватна.

Аналізуючи закономірності трансформації етнодидактичних знань, О. Я. Савченко виділяє такі основні етапи, які пов'язані саме з утвердженням етнокультурного вектору в цій структурі. Це визначення етапу етнокультурного виміру як домінуючого в системі дидактики знань. Другий етап – українознавча, народознавча основа змісту галузей знань, де враховано прогресивний вітчизняний і світовий досвід. На третьому етапі – переходу етнодидактичних знань у сучасні дидактичні знання – виникла потреба реалізувати компетентнісний підхід у визначенні цілей освіти [7].

Кардинальним завданням сучасної дидактики є створення цілісних основ фундаментальних знань, які полягають у зміні співвідношення між прагматичним та загальнокультурним компонентами освіти. Пріоритетними мають стати проблеми розвитку загальної культури людини, формування у неї наукових форм системного мислення та інше.

Передбачається також поглиблене вивчення фундаментальних законів природи і суспільства, створення принципово нових навчальних курсів, зорієнтованих на формування цілісних уявлень про наукову картину світу.

Постійно відбуватиметься реалізація тріади «виховання – навчання – освіта». Усі її елементи взаємопов'язані і постають основою наукового світогляду, де головним є усвідомлення в необхідності збереження оптимального для життя середовища.

Сучасні дидактичні знання побудовані на системі переходу від концепції підтримуючого до концепції випереджаючого навчання, орієнтованого на майбутнє – такі умови життя й майбутньої діяльності молоді. Тому головну увагу в педагогічному процесі слід звертати на розвиток творчих можливостей особистості, на її здатність до самостійних дій в умовах невизначеності, на набуття нових знань та навичок, освоєння сучасних методів отримання, накопичення, класифікації знань. Важлива умова реалізації засвоєння наукових дидактичних знань – тісний зв'язок з наукою, «змонтованість» знань у систему наукових досліджень [4].

Системний характер етнодидактичних знань дозволив вченому В.І. Струманському запропонувати їх дві класифікації. На основі соціально-психологічних критеріїв учений виокремлює такі знання: культурологічні (знання про звичаї, традиції, свята, символи, атрибути певного епосу), духовні знання (мова, фольклор, знання народної моралі, правил етикету), практично-дійові знання, які формуються через уміння (праця, гра, педагогіка народного календаря) та на основі психологічного критерію виділяємо фольклорно-етичні та предметні (народна медицина, народна техніка, народна філософія, народна математика тощо) [10].

Увесь цей досвід етнодидактичних знань активно використовується і в сучасній дидактиці. Це відбувається на основі дотримання по-перше, українознавчої спрямованості, тобто забезпечення вивчення української мови та літератури,

історії та географії України тощо, використання українознавчого аспекту в інших навчальних дисциплінах.

По-друге, врахування особливостей змісту освіти сприяє адаптації молоді в самостійному житті, цілеспрямованому використанню її потенціалу як для самореалізації в професійному і особистому плані, так і в інтересах суспільства, держави.

По-третє, спрямованість на самостійне отримання, аналіз та застосування інформації. Це знизить питому вагу готової інформації, а сприятиме загальному культурному розвитку особистості.

По-четверте, таке включення етнодидактичних знань у сучасну систему освіти сприяє формуванню наукового світогляду, мислення, розкриттю ролі людини в пізнанні природи, суспільства, культури тощо.

Методологічною основою здобуття знань є загальнолюдські, духовні та національні цінності, сконцентрованість на актуальних інтересах особистості. Головне в переході знань етнодидактичних в дидактичні – фундаменталізація, науковість і системність, цінність знань соціального становлення людини, гуманізація й демократизація самої освіти, ідеї полікультурності, взаємоповаги між націями й народами, світський характер навчання тощо. Важливими є доступність, науковість, наступність і перспективність знань, практичне значення, потенційні можливості їх для загальнокультурного, наукового, технологічного розвитку особистості, а також індивідуалізація, диференціація навчання [5].

У проекті «Концепції розвитку загальної середньої освіти» (2000) зазначається: «Зміст загальної середньої освіти оновлюється цілісно з урахуванням таких пріоритетів: створення передумов для посилення різнобічного розвитку і саморозвитку особистості, індивідуалізації та диференціації навчання, переходу на особистісно-орієнтовані педагогічні технології; формування особистісних якостей громадянина – патріота України; забезпечення життєвої, соціальної,

комунікативної компетентності особистості; посилення практично-діяльній і творчій складових у змісті всіх освітніх галузей; гуманітаризації освіти (особливо в природознавчій і технологічних галузях); комплексної реалізації оздоровчої функції освіти; приведення обсягу і складності змісту у відповідність з віковими можливостями особистості, перспективами їхнього розвитку; забезпечення профільного навчання, генералізації та інтеграції знань на основі фундаментальних ідей, законів науки; перерозподілу змісту між ступенями навчання, зняття перевантаження; забезпечення наступності навчального змісту і вимог щодо його засвоєння між базовим компонентом освіти» [3].

Як бачимо, проблема етнопедагогіки, етнодидактики, етнокультури, як зазначає Г. Г. Філіпчук, лише на перший погляд є добре розробленою та використаною, позаяк дійсно за останні десятиліття її мовно-літературним, історичним, етнографічним, релігійним аспектам приділялась значна увага. Але вчений доводить, що основний вектор зусиль у процесі нової парадигми освіти має реалізуватися у річищі міждисциплінарного зв'язку з необхідністю посилення у змісті освіти місця і роді етнодидактики, етнокультури в умовах полікультурного та поліетнічного суспільства [9].

Створення у суспільстві атмосфери загальнодержавного, всенародного сприяння зв'язку етнодидактики та дидактики, неухильної турботи про примноження інтелектуального та духовного потенціалу нації, активізація зусиль суспільства для виведення освіти на рівень досягнень сучасної цивілізації, залучення до її розвитку державних, громадських, приватних інституцій, сім'ї, громадянина. Для цього потрібно звернути увагу на:

- подолання проявів девальвації загальнолюдських гуманістичних цінностей та національного нігілізму, відірваності освіти від національних джерел;
- забезпечення розвитку освіти на основі нових прогресивних концепцій, запровадження у навчально-

виховний процес сучасних педагогічних технологій та науково-методичних досягнень;

- відхід від засад авторитарної педагогіки, підготовка нової генерації педагогічних кадрів, підвищення їх професійного та загальнокультурного рівня;

- формування нових економічних засад системи освіти, створення належної матеріально-технічної бази;

- реорганізація існуючих та створення навчально-виховних закладів нового типу, регіональних центрів та експериментальних майданчиків. Водночас застосування культурологічного підходу в системі освіти дасть змогу врахувати взаємодію соціального й особистісного, оперувати не лише традиційними поняттями – знання, уміння, навички, а дедалі більше сприятиме набуттю особистістю етнокультурної, зокрема етнoетичної, етнoестетичної, етнoгосподарської компетентності, яка характеризує важливий аспект полідисциплінарного бачення самої структури знань.

Література

1. Березюк О.С. Етнопедagogіка : навч.-метод. Посібник / О. С. Березюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013.

2. Бондар В. І. Дидактика : навчальний підручник / В. І. Бондар. – К. : «Либідь», 2005.

3. Державні стандарти загальної середньої освіти в Україні. – К., 2007.

4. Методология педагогикi: новый этап : учеб. пособие. // В. В. Краевский, Е. В. Бережнова. – Москва : Издательный центр «Академия», 2007.

5. Основы обучения. Дидактика и методика : учеб. пособие / В. В. Краевский, А. В. Хуторской. – Москва : Издательный центр «Академия», 2007.

6. Русова С. Мої спомини / С. Русова. – Львів-Краків-Париж : Просвіта, 1993.

7. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи / О. Я. Савченко. – К., 2007.

8. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К., 1997.

9. Українська етнопедагогіка: історичний контекст : навч. посіб. / за ред. К. Лисенко. – Івано-Франківськ, 2005.
10. Українська етнопедагогіка: історичний контекст : навч.-метод. посіб. / за ред. В. Конопенка. – Івано-Франківськ, 2005.
11. Український педагогічний словник / за ред. С. У. Гончаренко. – К. : Просвіта, 2004.
12. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні : педагогічні твори : в 2 т. – Т. 1.
13. Ушинський К.Д. Рідне слово : педагогічні твори : в 2 т. – Т. 1.